

YUNUS RAJABIYNING FOLKLORSHUNOSLIK FAOLIYATI VA O‘ZBEK XALQ MUSIQA ME‘ROSINI TADQIQ ETISH MASALALARI



Shonazarova Mahbuba Abdunabi qizi

O‘zDSMI, “Milliy qo‘shiqchilik” kafedrası o‘qituvchisi

E-mail: @mahbubaabdumannopova@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.23032625>

Annotatsiya. Ushbu maqolada ustoz, akademik Yunus Rajabiy ijodi haqida so‘z boradi. Ustozning O‘zbek musiqa me‘rosi uchun qilgan xizmatlari, xususan O‘zbek musiqa me‘rosini saqlab qolish hamda rivojlantirishida qo‘shgan hissasi, folklorshunoslik faoliyati haqida ma‘lumotlar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: me‘ros, musiqa, nota, shashmaqom, cholg‘u, aytim, ijro, folklor.

Аннотация. В данной статье рассматривается творчество преподавателя, академика Юнуса Раджабия. Представлена информация о заслугах преподавателя перед узбекским музыкальным наследием, в частности, о его вкладе в сохранение и развитие узбекского музыкального наследия, а также о его фольклорной исследовательской деятельности.

Ключевые слова: наследие, музыка, ноты, шашмаком, инструмент, песня, представление, фольклор.

Annotation. This article discusses the work of the teacher, academician Yunus Rajabiy. Information is provided about the teacher's services to the Uzbek musical heritage, in particular, his contribution to the preservation and development of the Uzbek musical heritage, and his folklore research activities.

Keywords: heritage, music, sheet music, shashmakom, instrument, song, performance, folklore.

Xalq og‘zaki ijodi milliy o‘zlikni tarixiy xotira va zamonaviy tafakkur bilan uzviy bog‘lab turuvchi muhim ma‘naviy manbalardan biridir. Ushbu ijodiy meros tarkibida xalqning dunyoqarashi, estetik qarashlari, orzu va intilishlari, ma‘naviy qadriyatlar, shuningdek, asrlar davomida shakllangan urf-odat va an‘analari mujassamlashgan. O‘zbek xalq musiqa ijodiyoti esa o‘zining ritmik-usuliy rang-barangligi, kuy-ohanglarda namoyon bo‘luvchi qochirim, nola va boshqa ijrochilik bezaklarining o‘ziga xosligi bilan alohida ahamiyat kasb etadi. Barchamizga ma‘lumki, musiqiy me‘ros jamiyat a‘zolari o‘rtasidagi ijtimoiy-madaniy munosabatlar hamda ijodiy tajriba almashinuvi jarayonida shakllanib, tarixiy taraqqiyot davomida takomillashib boradi. Turli xalqlar o‘rtasidagi ma‘rifiy va madaniy aloqalarning rivojlanishi natijasida milliy qadriyatlar avloddan avlodga uzluksiz ravishda yetkaziladi, mazmunan boyitiladi hamda keng madaniy makonda ommalashib, xalqaro miqyosda namoyon bo‘ladi.

Har bir sohada o'zining jonkuyari bo'lganidek, O'zbek musiqa san'atida ham umrini musiqaga, O'zbek musiqasi rivojiga, kelajagiga bag'ishlagan O'zbekiston xalq artisti, akademik, milliy san'at rivojiga ilkan hissa qo'shgan kompozitor, bastakor, folklorshunos olim, ustoz Yunus Rajabiydir. Yunus Rajabiy o'zbek musiqa folklorini o'rganish, to'plash, yozib olish va ilmiy-amaliy jihatdan targ'ib etishda muhim hissa qo'shgan san'atkor va tadqiqotchilardan biridir. U xalq orasida keng tarqalgan kuy va qo'shiqlarni yig'ib, ularning avloddan avlodga yetib kelishida muhim manba yaratdi. Ayniqsa, xalq ijodiyotining nodir namunalari nota yozuviga tushirish orqali ularni saqlab qolish va ilmiy tadqiq etish imkoniyatlarini kengaytirdi.

Yunus Rajabiyning folklorshunoslik faoliyatida xalq qo'shiqchiligi, an'anaviy ijrochilik va maqom san'atining o'ziga xos xususiyatlarini o'rganish alohida o'rin tutadi. Uning to'plovchilik va tadqiqotchilik faoliyati natijasida ko'plab musiqa namunalari yozib olinib, keyingi avlod tadqiqotchilari uchun qimmatli ilmiy manbaga aylandi. Shu jihatdan Yunus Rajabiy merosi o'zbek musiqa san'atini asrash, tizimlashtirish va ilmiy o'rganish tarixida muhim ahamiyat kasb etadi.

Yunus Rajabiyning xalq musiqa merosiga bo'lgan qiziqishi uning bolalik yillaridan boshlangan bo'lib, bunda onasi Oyshabibining ta'siri muhim o'rin tutgan. U yoshligidan xalq qo'shiqlari, o'lan va laparlarni tinglab, ularning badiiy-estetik xususiyatlarini anglashga intilgan. Keyinchalik mazkur qiziqish uning ilmiy va ijodiy faoliyatining asosiy yo'nalishlaridan biriga aylandi. Yunus Rajabiy faoliyatida folklor namunalari o'rganish va to'plash, ularni ijro etish hamda bastakorlik jarayonlari bir-birini to'ldirgan holda rivojlandi.

Ustoz Yunus Rajabiy xalq qo'shiqlarini milliy tarix va xalqning ma'naviy tajribasini aks ettiruvchi bebaho badiiy manba sifatida baholagan. Asrlar davomida sayqallanib, o'zining an'anaviy shakli va musiqiy xususiyatlarini saqlab kelgan ushbu namunalar orqali xalqning tarixiy xotirasi, ruhiy kechinmalari, orzu-armonlari hamda ma'naviy-intellektual salohiyati namoyon bo'lishini chuqur anglagan.

Yunus Rajabiy o'zbek xalq musiqa merosini tizimli ravishda to'plash, qiyosiy tahlil qilish va musiqiy-nazariy jihatdan qayd etish jarayonida ashula va qo'shiqlarni janriy xususiyatlariga ko'ra guruhlash hamda tasniflashga alohida e'tibor qaratgan. Natijada u xalq musiqa namunalari janrlar kesimida tartibga solish va tasniflash mezonlarini izchil takomillashtirib, ushbu yo'nalishning ilmiy-uslubiy asoslarini rivojlantirishga o'zining beqiyos hissasini qo'shdi.

O'zbek musiqa merosini asrab qolish va uni rivojlantirishda ulkan hissa qo'shgan ustoz Yunus Rajabiy o'zbek musiqasining deyarli barcha janrlariga mansub yozuv namunalari ko'p tomlik "O'zbek xalq muzikasi"da (I-V-tomlar, 1955-59.) nashr ettirgan. Ushbu to'plamlarda, bolalar qo'shig'i, xalq aytimlari, katta ashulalar, cholg'u kuylari, Farg'ona-Toshkent maqom yo'llari, muxtasham Shashmaqom turkumi kabi ham musiqiy folklor, ham kasbiy musiqa qatlamlari namunalari munosib o'rin olgan. 1966-1975-yillari Shashmaqom majmuasini olti jildda qaytadan nashr etilishi hamda bu maqomlarni Yunus Rajabiy rahbarligidagi O'zbekiston teleradiosi huzuridagi maqomchilar ansambli ijrosida magnit tasmalar va gramplastinkalarga yozib olinishi bu ro'yxat salmog'ini yanada oshirdi.

Yunus Rajabiy to'plamlari nisbatan mukammal darajada bajarilganligi bilan o'zbek musiqasini amaliy o'zlashtirish va nazariy o'rganishda benihoya qimmatli manbadir. Ayniqsa, Shashmaqom yozuv yo'llari avvalgi urinishlardan sifatli farq etishni ta'kidlash kerakdir. Bunda ovoz xususiyatlari ma'lum darajada inobatga olinib, kuy-ohanglariga o'zbek mumtoz she'riyati namunalari monand etilganligi, ritm-usullar o'lchov jihatdan muvofiq aks ettirilganligi kabi muhim holatlarni alohida aytish mumkin.

Akademik V.Zohidov to'g'ri ta'kidlaganidek, "Davrimizning ulkan xalq xonandasi va sozandasining buyuk fazilati shundaki - u ijod mashaqqatidan cho'chimadi, bir maqsad yo'lida

yashab, kuy bilan oshno bo'ldi. Yuziga g'ubor qo'ngan kuylarimizning ustidan unutilish ridosini olib tashlab, sayqal berdi. Avlod boyligiga aylantirdi u durdonalarni. Bu bilan Yunus Rajabiy o'zini asrimizning yetuk san'atshunos olimi ham bo'lib yetilganligini ko'rsatdi. Besh jildlik xalq kuylari va qo'shiqlari to'plami, olti jildlik "Shashmaqom" kitoblari musiqa madaniyatimizning asriy oltin haykali bo'lib, zamonlardan – zamonlarga o'tib boradi" [Zohidov V. 7;].

Musiqashunos M.Ahmedovning fikricha esa, "Yunus Rajabiyning folklorchilik faoliyatining boshlanishi, birinchi navbatda, u yashagan muhit, sharoit va atrofdagi sozanda va xonandalarning ijrochilik san'ati va faoliyati bilan uzviy bog'langan edi. U o'zbek xalq kuylarini yozishga kirishar ekan, avvalo, notaga u soddaroq, olishi qulayroq bo'lgan kichik xalq kuylarini yoza boshlaydi va 1930 – yillarga kelib, bevosita maqomlarni ham nota yozuviga olishga kirishdi. Bu to'g'rida Yunus Rajabiyning o'zi shunday xotirlaydi: "Men yodimda mukammal saqlangan xalq kuylarini 1920 – yillardan boshlab oz – oz notaga yoza boshladim va nihoyat yozgan kuylarimning soni 1936 yilda 97 taga yetdi" [Ahmedov M. 4,52;].

Yillar davomida shakllangan chuqur nazariy bilimlari hamda amaliy-ijodiy tajribasi asosida Yunus Rajabiy o'zbek xalqining ko'p asrlik musiqiy merosini tizimli ravishda o'rganish, to'plash, qayd etish va kelajak avlodlarga yetkazish borasida katta ilmiy-amaliy faoliyat olib bordi. U milliy musiqiy qadriyatlar bilan uyg'unlashgan bebaho merosni nota yozuvlariga ko'chirish orqali uning keyingi avlodlar tomonidan o'rganilishi va davom ettirilishi uchun mustahkam zamin yaratdi. Shu tariqa, ustoz san'atkor o'z zimmasidagi tarixiy va ma'naviy mas'uliyatni munosib darajada ado etdi.

Mazkur faoliyatning muhim natijalaridan biri sifatida 1955–1958-yillarda nashr etilgan "O'zbek xalq musiqasi" nota to'plamining I–IV jildlarini alohida qayd etish lozim. Ushbu majmualar o'zbek xalq musiqiy ijodining janr jihatidan nihoyatda rang-barangligini aks ettiradi. Jumladan, ularda qo'shiq, lapar, yalla, ashula kabi ommaviy musiqiy janrlar bilan bir qatorda katta ashula, suvora, maqom cholg'u va ashula yo'llari hamda zamondosh bastakorlar ijodiga mansub ayrim musiqiy namunalar ham o'z ifodasini topgan.

Yunus Rajabiyning fidokorona mehnati natijasida asrlar davomida og'zaki an'ana asosida avloddan-avlodga o'tib kelgan, biroq turli ijtimoiy-siyosiy va mafkuraviy omillar ta'sirida yo'qolib ketish xavfi mavjud bo'lgan ko'plab musiqiy namunalar yozma ravishda saqlab qolindi. Bu jarayon milliy musiqa merosining tarixiy davomiyligini ta'minlash bilan birga, uning keyingi ilmiy tadqiqotlar va ijrochilik amaliyotida qo'llanish imkoniyatlarini ham kengaytirdi.

Milliy musiqiy merosni asrab-avaylash masalasida Yunus Rajabiyning "Shashmaqom"ga bo'lgan munosabati alohida ilmiy ahamiyatga ega. U mazkur mumtoz musiqiy majmuani saqlab qolish, uning ijrochilik an'alarini tiklash va kelajak avlodga yetkazish yo'lida katta jasorat ko'rsatdi. Ayniqsa, shogirdlik an'alarining murakkab sharoitlarida yo'qolish xavfi ostida qolgan mumtoz musiqiy merosni qayta tiklash va nota vositasida hujjatlashtirishga kirishgani Yunus Rajabiyning tarixiy xizmatlaridan biridir.

Ushbu jarayonda B. Zokirov, M. Tolmasov, D. Ibodov, M. Toshpo'latov, E. Dovidov, M. Mullaqandov kabi mohir ijrochilar faoliyatiga tayanilgan. Turli ijrochilik maktablari va uslublarini qiyosiy o'rganish natijasida "Shashmaqom" namunalarini yozma ravishda qayd etish imkoniyati yuzaga keldi. Natijada ilgari asosan ustozdan shogirdga og'zaki tarzda o'tib kelgan maqom an'analari ilmiy-amaliy jihatdan hujjatlashtirildi.

Mazkur faoliyat jarayonida Yunus Rajabiyning ilmiy-ijodiy salohiyati ham to'laqonli namoyon bo'ldi. Xususan, maqom turkumlarida an'anaviy cholg'u va aytimlarning ayrim yetishmayotgan qismlarini mavjud ijodiy tajriba asosida to'ldirishga muvaffaq bo'ldi. Shuningdek, forsiy g'azallar bilan ijro etib kelingan ayrim aytim yo'llariga turkiy mumtoz

she'riyat namunalarini mazmun, vazn va aruz tizimi talablaridan kelib chiqib tanladi. Bunday yondashuv maqom ijrochiligi repertuarining boyishiga hamda uning badiiy-estetik imkoniyatlarining kengayishiga xizmat qildi. Yunus Rajabiy ayrim asarlarga nozik did va yuksak musiqiy tafakkur asosida zarur ijodiy ishlov ham berdi.

Ushbu ko'p qirrali faoliyatning muhim samarasi sifatida "Shashmaqom" majmuasi 1959-yilda "O'zbek xalq musiqasi" nota yozuvlari turkumining V jildi sifatida "Buxoro maqomlari" nomi ostida nashr qilindi. Bu nashr o'zbek musiqa madaniyati tarixida muhim voqea bo'lib, maqom merosining ilmiy va amaliy jihatdan saqlanishiga katta hissa qo'shdi. Shu bilan birga, og'zaki an'anaga asoslangan kasbiy musiqa merosi — "Shashmaqom"ning asl mohiyati va badiiy qimmatini jonli ijrochilik amaliyotida namoyon bo'lishi Yunus Rajabiy faoliyatining eng muhim natijalaridan biri sifatida baholanishi mumkin.

1960-yillarga kelib maqom san'atiga bo'lgan ilmiy va amaliy qiziqish yanada kuchaydi. Xususan, 1966–1975-yillar davomida nota yozuvlarida aks ettirilgan "Shashmaqom" majmuasi olti jild shaklida qayta nashr etildi. Mazkur nashr tarkibiga "Farg'ona-Toshkent maqom yo'llari" ham alohida ilova sifatida kiritildi. Bu esa o'zbek maqom san'atining hududiy va uslubiy xilma-xilligini kengroq yoritish imkonini berdi.

Bundan tashqari, maqom namunalari Yunus Rajabiy rahbarligidagi "Maqomchilar ansambli" ijrosida magnit tasmlari hamda plastinkalarga yozib olindi. Mazkur ovoqli yozuvlar maqom ijrochilik an'alarining nafaqat nota shaklida, balki jonli ijro namunasi sifatida ham saqlanishini ta'minladi. Natijada maqom merosining nazariy va amaliy jihatlari bir-birini to'ldiruvchi yaxlit tizim sifatida namoyon bo'ldi.

Yunus Rajabiyning milliy ruh va ma'naviy qadriyatlarni o'zida mujassam etgan musiqiy merosni asrab-avaylash, uni yangi avlod tafakkuriga singdirish borasidagi faoliyati qisqa vaqt ichida o'zining ijobiy samarasini berdi. Natijada maqom san'atiga munosabat tubdan o'zgarib, musiqa ilmiyoti, kompozitorlik ijodi, ta'lim tizimi hamda professional ijrochilik amaliyotida ushbu mumtoz merosga bo'lgan e'tibor sezilarli darajada kuchaydi. Jumladan, 1963-yilda Is'hoq Rajabov tomonidan "Maqomlar masalasiga doir" nomli salmoqli monografik tadqiqotning e'lon qilinishi maqomshunoslikning ilmiy yo'nalish sifatida shakllanishida muhim qadam bo'ldi. Keyingi davrda mazkur tadqiqotlar asosida maqomshunoslikning nazariy va amaliy asoslari yanada takomillashib bordi.

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, musiqiy me'ros jamiyat a'zolari o'rtasidagi ijtimoiy-madaniy munosabatlar hamda ijodiy tajriba almashinuvi jarayonida shakllanib, tarixiy taraqqiyot davomida takomillashib boradi. Turli xalqlar o'rtasidagi ma'rifiy va madaniy aloqalarning rivojlanishi natijasida milliy qadriyatlar avloddan avlodga uzluksiz ravishda yetkaziladi, mazmunan boyitiladi hamda keng madaniy makonda ommalashib, xalqaro miqyosda namoyon bo'ladi.

Ustoz Yunus Rajabiy esa milliy me'rosimiz bo'lgan O'zbek musiqasi namunalarini, xalq orasida keng tarqalgan kuy va qo'shiqlarni yig'ib, ularning avloddan avlodga yetib kelishida muhim manba yaratdi. Ayniqsa, xalq ijodiyotining nodir namunalarini nota yozuviga tushirish orqali ularni saqlab qolish va ilmiy tadqiq etish imkoniyatlarini kengaytirdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ahmedov M. Yunus Rajabiy. T.: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1980.
2. Ashrafiy M. Ustoz Yunus Rajabiy // "O'zbekiston madaniyati", 1957-yil, 10-may.
3. Rajabiy Yu. O'zbek xalq musiqasi. 1-j. T.: 1955.

4. Rajabiy Yu. O'zbek xalq musiqasi. 2-j. T.: 1957.
5. Rajabiy Yu. O'zbek xalq musiqasi. 2-j. T.: 1958.
6. Rajabov I. Maqomlar. T.: "San'at", 2006.
7. Zohidov V. Xazina.//” O'zbekiston madaniyati”, 1967-yil, 2-sentyabr.